

Sipos Gábor

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az erdélyi levéltárügy

A kisebbik magyar haza honismereti tudományos egyesülete 1859-es alapításától fogva levéltári anyagot is őrzött, kezdetben inkább gyűjteményi jellegűeket (Kemény József, Kemény Sámuel, Mike Sándor) – ezek külön egységként máig fennmaradtak. E korai időszakban a kéziratár keretében kaptak helyet a levéltári darabok. A 19. század utolsó évtizedeiben azonban már bekerültek az EME kéziratárába olyan szerves egységet alkotó levéltári anyagok (Esterházy, Wesselényi családi levéltárak), amelyek lassan szétfeszítették a kéziratári keretet. 1904-ben azután szervezetileg is különvált a levéltár, élére Veress Endre kapott kinevezést, de a levéltári ügyekben már e kezdeti időszakban is Kelemen Lajos volt a fő szakértő, aki 1902 óta segédkönyvtárosként dolgozott az Egyesület gyűjteményében. Joggal feltételezhetjük, hogy a 20. század elején ugrásszerűen megnőtt levéltár-felajánlások (Jósika, Bánffy nemzetségi, Berzenczey stb.) az ő levéltármentő propagandamunkájának köszönhetőek. Ekkoriban már világosan körvonalazódott az egyesületi levéltár gyűjtőköre: a törvényhatósági és egyházi levéltárakon kívül eső családi és személyi irategyütteseknek, a társadalmi egyesületek archívumainak megőrzését vállalta. Kelemen Lajos időközben – levéltárosi kinevezését hasztalan várva – a kolozsvári unitárius kollégiumban vállalt tanári állást, 1908-ban viszont az EME titkárává választotta, és ebben a minőségében még nagyobb lendülettel folytathatta iratmentő munkásságát, amelynek során igyekezett szerves egységüket megtartott teljes levéltárakat átvenni. Különösebb elméleti érdeklődés nélkül is, inkább széles körű anyagismeretére alapozva a korszerű levéltárgyűjtési és -rendezési felfogást, a provenienciáelvet alkalmazta a gyakorlatban, bámulatos eredménnyel. A két világháború közötti időszakban csökkent a letétbe helyezett levelestárak száma, de ekkoriban gyakorlatilag már megvalósult Kelemen Lajos álma, a „hatalmas erdélyi magyar levéltár, amelyben összesimulnak a nemzet minden rétegének emlékei”. Hátra volt még a páratlanul gazdag és változatos anyag rendezése, a korszerű segédletek készítése, de erre nem akadt sem pénz, sem szakember, a kutatószolgálatot pedig hagyományos módon az egyszemélyes levéltáros emlékezőtehetsége és önzetlen segítsége biztosította.

1940-ben a főhatalom-változás nyitotta meg a korszerűsítés lehetőségét, a következő évben fiatal szakemberek kerültek a levéltárba, köztük a medievista Jakó Zsigmond, aki – Kiss András szavaival –, „a Magyar Országos Levéltárban elsajátított korszerű levéltári elmélettel és gyakorlattal felvértezve a múzeumi levéltár első magasan képzett levéltárosa lett”. Kelemen Lajos, a nyugdíjból visszahívott főigazgató minden erejével támogatta a korszerűsítő munkát, az intenzív rendezést, az egyes fondokat bemutató ismertetések készítését. Joggal állapította meg Kiss András, hogy „a történeti források öreg gyűjtője: Kelemen Lajos és a pályája elején

álló fiatal Jakó Zsigmond jelentették az állandóságot és a következetes szakmai vonalat az új szemléletű levéltári munka megvalósításában, a megkezdettek teljesítésében”.

Az 1942-ben allevéltárnokká előléptetett Jakó Zsigmond *Az Erdélyi Nemzet Múzeum levéltárának múltja és feladatai* című, külön füzetben megjelent tanulmányában vette számba az elődök munkájának eredményeit, mérte fel a gyűjtőkörhöz tartozó levéltárak állapotát, jelölte ki a legfontosabb feladatokat, mégpedig a modern levéltári szemlélet jegyében. Hogy 1944 őszéig mit sikerült megvalósítani a tervekben, arról a szintén Jakó által összeállított évi levéltári jelentések tájékoztatnak.

1944-ben a levéltárosoknak gondoskodniuk kell az értékes forrásanyag óvóhelyekre szállításáról, ezt a műveletet is Jakó Zsigmond irányította. A front átvonulása során a szovjet katonák feldúlták a levéltárakat, ezek pusztulását gyors mentőmunkával igyekeztek megakadályozni az EME munkatársai. Jakó Zsigmond Sárközújlakon a báró Vécsey család feldúlt levéltárából mentette meg az alomnak használt iratokat, Köpeczi Sebestyén József Bonchidáról, Bözödi György pedig Marosszékről szállította Kolozsvárra a pusztulásra ítélt levéltári anyagokat. Jakó és Entz Géza Sáromberkéről és Gernyeszegről szedte össze a Teleki familia szétdőlt iratait. Levéltármentő akcióik túlléptek a gyűjtőkörön, Váradon a püspöki uradalmi levéltár került védett helyre, Zilahról és Désről pedig a penészes pincébe száműzött vármegyei és városi iratokat, jegyzőkönyveket sikerült a kolozsvári Állami Levéltárba szállítani.

1945 után a múzeumi levéltár végre saját helyiségbe költözött, az óvóhelyről felhozott levéltári kötegeket egyenesen a Farkas utcai Bethlen–Nemes-palota déli szárnyának emeletére vitték, abban a reményben, hogy az Egyetemi Könyvtár második emeletéről kiköltöző gyűjtemény így inkább megmaradhat. Kiss András véleménye szerint Jakó Zsigmond magánakciójának tekinthető e költözés, amiért Kelemen Lajos neheztelt is az elején, de a későbbi események Jakót igazolták. 1949-ben ugyanis – más társadalmi egyesületekkel, pl. a szász Vereinnal és a román ASTRA-val meg a kaszinókkal és dalegyletekkel együtt – az Erdélyi Múzeum-Egyesületet is felszámolták, és a levéltárat – immár új székhelyén – a Román Akadémia vette kezelésbe.

„A levéltár, miután elvették az Erdélyi Múzeum-Egyesülettől, sajátos helyzetbe került” – itt újból Kiss András szavait idézem. „Kelemen Lajos kutatóként továbbra naponta is jelen volt a levéltárban, akárcsak Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond, Köpeczi Sebestyén József és Pataki József, ezáltal lényegében a Levéltár – utolsó otthonaként a múzeumi szellemnek és hagyományoknak –, nem szervezeten ugyan, de a magyar humántudományok műhelyeként tovább élt. És ami a legfontosabb: ebben a műhelyben az említett tapasztalt kutatók továbbadták a körjük gyűlt, fiatal kutatonemzedéknek a múzeumi gondolatot, munkamódszert. Példájukkal, segítőkészségükkel a levéltári kutatótermek valóságos magyar kutatóiskolaként nevelték az utódokat, aminek gyümölcsözését később tapasztalhattuk is. Ehhez viszont a nagy tudású múzeumi kutatók mellett hathatósan hozzájárult Dani János fiatal levéltáros segítsége, valamint az oda kinevezett fiatal román levéltárosok, például az Ursuțiu-házaspár jóindulatú magatartása is.” S ha már a szakemberképzést említettem, itt kell fölemlítenem a többször idézett Kiss András alakját, aki jogászból lett levéltárosként néhány évvel idősebb mentora, Jakó Zsigmond hatására meg saját tehetsége és hatalmas anyagismerete révén vált kiváló történetkutatóvá. Évtizedekig tartó példamutató barátságuk, az erdélyi történetkutatás érdekében válllvetve végzett munkájuk tudománytörténetünk fényes lapjaira kívánczok.

Amióta csak megismerkedtem az EME munkásságával, mindig ezt az 1950 utáni négy évtizedet tartottam igazán példamutatónak, amikor az egyesület egykori munkatársai, Kelemen

Lajos, Szabó T. Attila, Jakó Zsigmond és mások úgy művelték az erdélyi magyar tudományt, mintha lenne intézményes kerete. Kutattak, céduláztak, írtak, egyetemi előadások és szemináriumok keretében nevelték a fiatal nemzedékeket. Kihasználták az „ahogy lehet” kiskapuit, sorozatot alapítottak a Kelemen Emlékkönyvvel, hogy aztán ne legyen folytatása, éltek a Kritérium Könyvkiadó adta lehetőségekkel a Fehér könyvek esetében, amit csak a védőborítója tett sorozattá, és Szabó T. Attila köré egész munkacsoport állt össze az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* első köteteinek megjelentetésére.

Jakó Zsigmond egyetemi tanárként nem tarthatott középkori témájú kurzusokat, az általa oktatott segédtudományok – tudjuk, valójában alaptudományok –: paleográfia, heraldika, pecséttan, levéltartan területén bőven kihasznlta az alkalmakat a fiatal nemzedékek nevelésére, a kutatómunkára alkalmas hallgatók továbbképzésére. Szakdolgozatokat is csak az 1970-es években lehetett hozzá írni, amikor a segédtudományok teréről is lehetett témát választani. Vonzerejére jellemző, hogy magyar paleográfiai szemináriumát még választható tantárgyként sem írhattuk be az indexbe, mégis szorgalmasan jártak óráira a magyarok mellett a román és szász hallgatók is, már akik a kutatói pályára komolyan készültek. Jól kihasznlta az egyetemi nyári gyakorlatot is arra, hogy hallgatóit közvetlen kapcsolatba hozza a forrásokkal. Az 1950-es években a kolozsvári könyvtárak régi könyvanyagát térképezte fel hallgatóival a possessorbejegyzéseket kicédulázva, később pedig az Állami Levéltár új épületébe való beköltözéskor együtt cipelte az iratkötegeket, jegyzőkönyveket a diákjaival, akik eközben maradó ismereteket szerezhettek a levéltárszervezésről, az egyes levéltárképzők történetéről.

Református egyháza 1948-tól fogva számított Jakó Zsigmond szakismereteire, az ekkor létrehozott egyházkerületi Levéltári Bizottság tagjává választották Szabó T. Attila, László Dezső, id. Nagy Géza és Juhász István mellett. Egyébként ebben az évben írta meg *A református egyház levéltáriügyének története* c. 70 oldalas dolgozatát, amely címlapja szerint *Az erdélyi levéltárügy története* c. kötet első füzeté, kiadója pedig az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára – lett volna, ha nem 1948-at írunk, így a velűrpapírra gépelt szöveg erdélyi szamizdatként viseli az ajánlást: „Kelemen Lajosnak 1948 karácsonyán”. (*Írás, könyv, értelmiség* c. kötetében aztán átdolgozott formában megjelenthetett.)

Jakó professzor tevékenyen részt vett az 1959-ben véglegesített református levéltári szabályzat megszövegezésében, és tanácsaival segítette az ugyanekkor létrehozott Központi Gyűjtőlevéltár munkatársait, László Dezsőt, majd Markos Andrást. Kutatóként is gyakran megfordult a Farkas utcai templom csonkatornyában működő archívumban, többek között a Misztótfalusi-monográfiájához gyűjtött itt adatokat. Markos András halála után Jakó Zsigmond az erdélyi magyar levéltárügy sarkalatos kérdésének tekintette, hogy e gyűjtemény élére az elődökhöz méltó szakember kerüljön, és 1974 tavaszán engem mint végzős történészhallgatót szemelt ki erre az állásra. Tekintélyével és befolyásával sikerült elérnie, hogy az Igazgatótanács három évig várt, amíg a kötelező tanügyi szolgálat letelte után 1977 szeptemberében elkezdhettem a levéltári munkát.

1990-ben az EME egykori tagjai Jakó Zsigmond kezdeményezésére határozták el az egyesület újraindítását, és az ő elnöklete alatt telt el az első négy év, az intézményteremtés hőskora, az Erdélyi Múzeum újraindítása, az Erdélyi Tudományos Füzetek folytatása a 209-es számmal. Gyűjteményei, köztük a levéltár visszaszerzésére bejelentette igényét az Egyesület, de a jogállamiságot sajátosan értelmező romániai igazságszolgáltatás meg politikum ellenállásába ütközött. Jakó professzor levéltárügyben ott segített, ahol lehetett, az unitárius egyház papíron

régóta létező gyűjtőlevéltárába az ő támogatásával került fiatal szakember, akinek az EME szerzett több hónapos magyarországi ösztöndíjat továbbképzés végett. Örömmel fogadta a hírt, hogy a gyulafehérvári róm. kat. püspökség/érsekség végre rendezteti és méltó helyre költözteti a püspöki és főkáptalani levéltárat, csak azt sajnálta, hogy a nagy munkába a magyarországi szakemberek és egyetemi hallgatók mellett nem kapcsolódtak be a hazaiak. Az EME 150 éves jubileumára készülve szorgalmazta, hogy az Állami Levéltár tegye hozzáférhetővé végre az Egyesület levéltárát, ez szerencsére meg is valósult, az ünnepi kötetek szerzői akadálytalanul kutathatták az iratanyagot.

Jakó Zsigmond egyik interjújában emlegette, hogy a történetkutatás sok területén dolgozott, és hosszú élete során főállású levéltári munkatársként aránylag kevés ideig tevékenykedett, mégis elsősorban levéltárosnak tartja magát. Remélem, ezt az önjellemzést a fenti sorok is alátámasztják.